

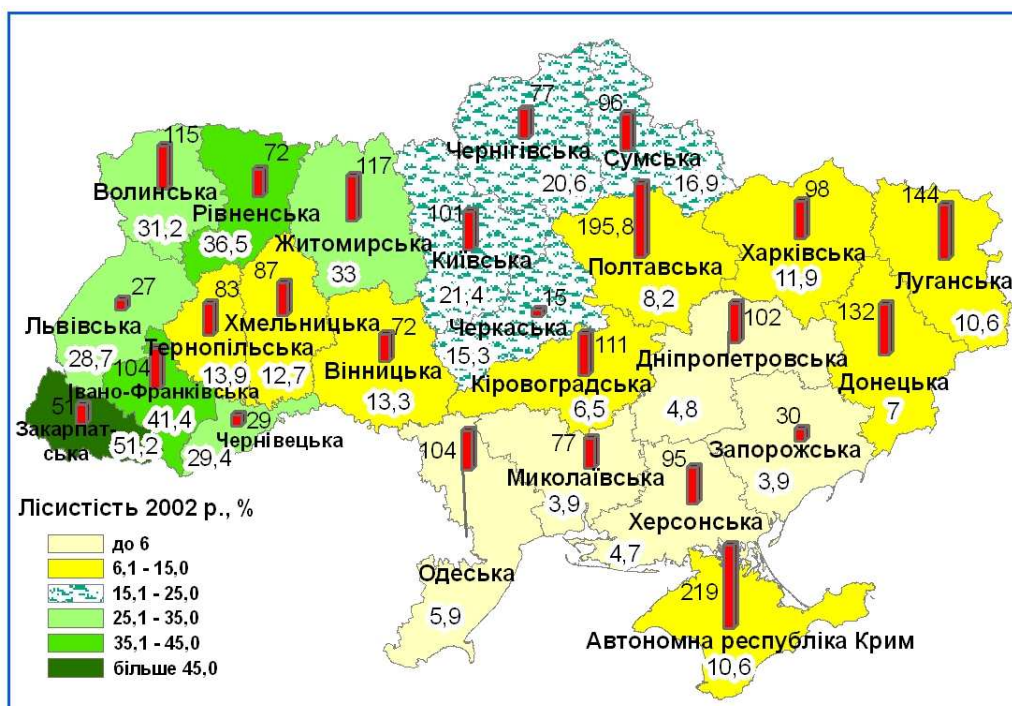
Чи оптимальна «оптимальна лісистість»?

Досягнення оптимальної лісистості проголошується основною стратегічною метою лісового господарства України. У зв'язку з цим, важливо проаналізувати саме поняття «оптимальна лісистість», методи її розрахунку і відповідність її нормативів реаліям сучасної України.

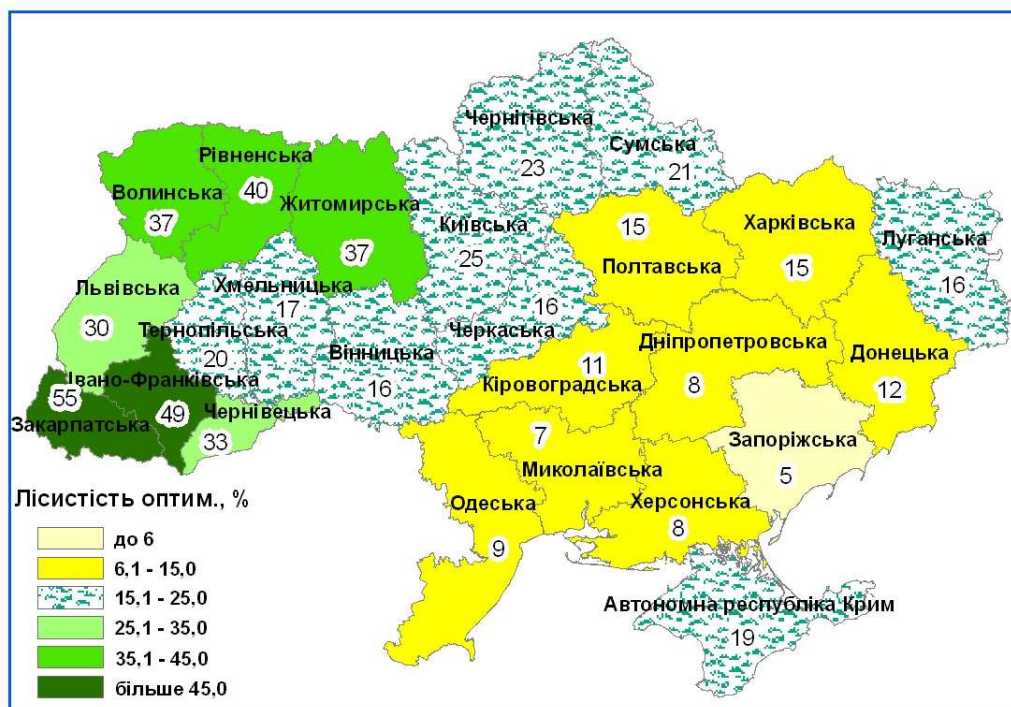
Використовуване в даний час українськими лісоводами поняття «оптимальна лісистість» введене в 1966 р.О.О. Молчановим [1]. По запропонованій ним методиці, для території рівнинної частини УРСР її нормативи розроблені колективом науковців УкрНДІЛГА під керівництвом Ю.П.Бялловича [2]. При розрахунках площа **масивних лісів** України прийнята незмінною, а пошук зводився до визначення оптимальної площі **«розсіяних» захисних насаджень**. Її значення розраховані шляхом моделювання системи насаджень по їх цільових категоріях станом на 2000 рік. У методиці розрахунків був прийнятий ряд допущень, які сьогодні дають підставу визнати результати за недостовірні. Основні з них:

- Всі землі УРСР знаходитимуться в державній власності;
- Населення України зросте і на початок 21 століття досягне 60-80 млн. чол;
- До початку 21 століття вилучення земель із с.-г. обороту буде обмежено.

У подальшому, в УкрНДІЛГА одержані Ю.П.Бялловичем результати були прив'язані до областей, і розраховані значення оптимальної лісистості для Карпат і Криму [3]. Саме вони покладені в основу всіх планів лісорозведення в незалежній Україні, зокрема Державної програми «Ліси України» і Концепції реформування і розвитку лісового господарства. На наведених нижче картах - схемах наведені сучасні дані Держкомлісгоспу про значення поточної і оптимальної лісистості по областях України, а також площі земель, які необхідно заліснити для досягнення оптимуму лісистості.

Лісистість областей України станом на 2002 р.,%

Оптимальна лісистість областей України, %

З метою показу величі запланованого заліснення відмітимо наступне:

1. Основний об'єм лісорозведення планується здійснити в Степу, де посадка лісу пов'язана з максимальним ризиком його загибелі. Загальна площа лісів, які планується створити в Степу 1018,5 тис.га. Для порівняння вона перевищує сучасну сумарну площу лісів Київської і Сумської областей (1004,7 тис.га);
2. Площа лісів, які планується створити в Криму (219 тис.га) не на багато менша сумарної площі лісів, що ростуть в Херсонській і Миколаївській областях (227,3 тис.га);
3. У Полтавській області планується створити нових лісів (195.8 тис.га) більше, ніж в даний час росте в Тернопільській області (192.4 тис.га).
4. Після досягнення стратегічних планів лісистість степової Луганської області у 16% буде такою ж, як у відвічно лісостепових Черкаській і Вінницькій (по 16%) і перевищувати лісистість Харківської і Полтавської областей (по 15%). Лісистість Криму, основна площа якого - типовий степ, повинна стати вищою, ніж в Черкаській, Вінницькій і Хмельницькій областях, які розташовані в лісостеповій зоні і є придатними для лісовирощування.

Зрозуміло, що головною передумовою досягнення поставлених цілей є наявність достатньої площі земель, переданих для заліснення. Підкреслимо, що у відмінності від «лісовідновлення», **лісорозведенням** вважається створення **нових** лісів (тут і далі термін «ліс» розуміється в трактуванні Лісового кодексу (2006), тобто включає лінійні і інші насадження площею більше 0,1 га.

Існує три основні категорії земель, придатних для створення нових лісів:

1. непокріті лісом землі лісогосподарського призначення;

2. відкриті землі без рослинного покриття;
3. сільськогосподарські землі.

Лісокультурний фонд лісових підприємств представлений трьома типами площ: згарища, зруби і поляни. Лісорозведенням можна рахувати тільки заліснення полян, загальна площа яких на даний момент - 87.8 тис.га, що становить лише 3,7% від загальної площі земель, які передбачається заліснити.

У складі відкритих земель без рослинного покриття, площа яких по Україні складає 1038,2 га, враховані: голі піски; терикони, кар'єри і відвали гірських розробок; кам'янисті розсипи; сильнозасолені або забруднені отруйними для рослин речовинами землі, заліснення яких в більшості випадків неможливе. Реабілітація і залучення в господарський оборот цих земель в осяжному майбутньому або взагалі нереальність, або вимагає проведення комплексу спеціалізованих робіт, вартість яких в десятки разів перевищує вартість власне заліснення. В зв'язку з цим, орієнтуватися на ці землі при виконанні масштабних планів досягнення оптимальної лісистості не можна.

Таким чином, основною категорією земель, на яких можливе створення нових лісів, є сільськогосподарські землі. По обліку на 1.01.2008 р. їх площа дорівнює 42868,7 тис.га, що складає 74% від загальної території суші. Проте їх передача під заліснення пов'язана з рядом об'єктивних труднощів. По-перше, у ряді областей цих земель не вистачає і передача їх під заліснення натраплятиме на опір населення і місцевих властей. По-друге, невідомо, в чийй власності перебувають землі, які доцільно заліснити і як власники відносяться до перспективи заліснення. По-третє, немає даних про лісопригодність земель, які потенційно можуть бути передані під заліснення.

Для обґрунтування наведених аргументів розглянемо як приклад Карпатський регіон. У трьох областях Карпатського регіону передбачається створити 185 тис.га нових лісів. Зробити це за рахунок заліснення 6 тис.га полян у складі лісових земель і відкритих земель без рослинного покриття (скелі і кам'янисті розсипи) неможливо. Скорочення площі орних земель, садів і виноградників неможливе. Таким чином, єдиним резервом земель для заліснення залишаються сінокоси і пасовища, яких в регіоні близько 550 тис.га. Питання в тому, чи згодяться гуцули на заліснення третьої частини наявних пасовищ і сінокосів? Добитися згоди місцевого населення на масове заліснення гірських пасовищ і сінокосів Карпатського регіону неможливо (особливо якщо згадати масові акції гуцулів за часів президентства Л.Д.Кучми), а отже встановлені для областей регіону нормативи оптимальної лісистості нереальність.

Рис. 1 - Природне заростання пасовищ в Іано-франківській області (Карпатський національний парк, 2004)

З іншого боку лишається відкритим питання доцільності штучного створення лісів на даних категоріях земель. Досвід заповідників і національних парків Карпатського регіону свідчить про те, що у разі припинення випасу худоби, гірські пасовища і сінокоси заростають лісом природним шляхом (рис1.). Потепління клімату безумовно сприятиме цьому процесу. Чи варто прискорювати його штучно? Хто візьме на себе сміливість знищити залишки тваринництва в українських Карпатах з благородною метою збільшення лісистості?

Спочатку, досягнення оптимальної лісистості України планувалося за рахунок збільшення площі захисних насаджень (зростання «**розсіяної лісистості**»). Про те, які насадження передбачається створювати свідчать рекомендації учених УкрНДІЛГА з приводу цільової структури лісів при досягненні оптимальної лісистості країни (див. вставку). Дані В.Ткача і В.Мешкової [8], дозволяють порівняти фактичну і «оптимальну» цільову структуру лісів. Виявляється для досягнення оптимуму лісоводи повинні не тільки створити більше 2 млн.га нових лісів, але і різко скоротити площу зелених зон, придорожніх і експлуатаційних лісів, перевівши їх в інші категорії (рис.2). При порівнянні змін цільової структури лісів по областях виявляється необхідність ще більш вражаючих змін. Наприклад в АР Крим площа водозахисних лісів повинна зрости з 2.2 до 175.9 тис.га, а площа зелених зон скоротитися з 204.7 до 5.8 тис.га???

Вставка

«Для Украинской ССР в целом оптимальная лесистость равна 19.4%. Система лесов и защитных насаждений, составляющих оптимальную лесистость территории, представляет собой группы лесов узкой специализации (приречные -37,8%, противозрозионные – 26,5%, полезащитные 5,7%, придорожные 1%) и лесов целевой направленности хозяйства (урбанизированные -0,4%, средозащитные-0,5%; агролесомелиоративные -0,9%, почвозащитные – 5,9%, водоохранные -9,4%, рекреационные-5%, эксплуатационные – 6,9%)» [4, с.7].

«Оптимальная лесистость республики составляет 19%. Система массивных лесов и защитных насаждений состоит из следующих групп лесных насаждений, выделенных исходя из их назначения и целевой направленности хозяйства в регионе (Медведев Л.А.,1982): береговые -32%, противозрозионные – 28%, полезащитные 6%, придорожные- 1%, зеленые зоны- 13%, эксплуатационные -8%, прочие – 12%»[5, с.5].

«В цілому вона (оптимальна лісистість, М.П.) повинна складатися з берегових (32%), протиерозійних (28%), зелених зон (13), експлуатаційних (8), поlezахисних (6), придорожніх (1) та інших (12%) насаджень.»[6, с.4].

«В цілому вона (оптимальная лесистость, М.П.) має бути представлена береговими (32%),протиерозійними (28%), зеленими зонами (13%), експлуатаційними (8%), поlezахисними (6%), пришьховими (1%), та іншими (12%) насаждениями [7, с.256].

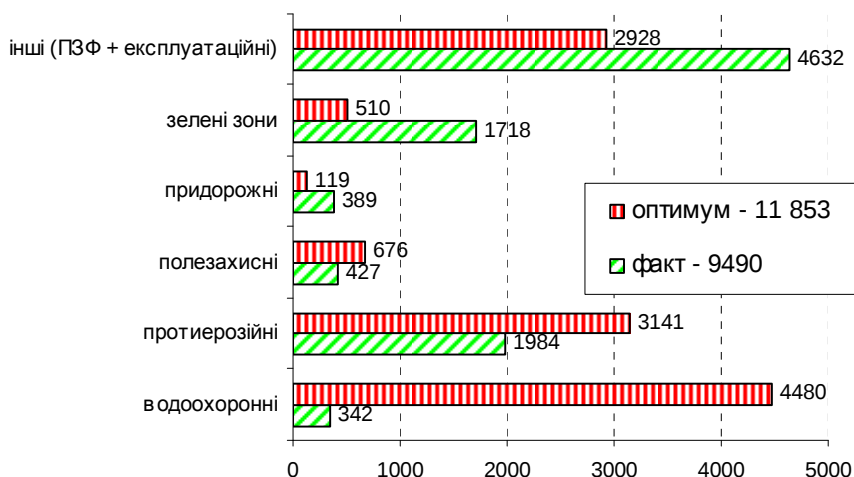

Рис.2 - Фактична і «оптимальна» площа лісів різного цільового призначення, тис.га

З позицій логіки, подібні рекомендації не піддаються поясненню, тому залишається припустити, що спочатку у роботах Ю.П.Бялловича йшлося про цільову структуру тільки тих лісів, які треба створити для досягнення оптимальної лісистості. Мабуть, в ході запозичення його даних була допущена помилка і цю структуру перенесли на всі ліси України при досягненні ними оптимальній площі.

В цілому підсумовуючи вищевикладене відмітимо наступне:

1. Основною категорією земель, на яких можливе створення нових лісів, є сільськогосподарські землі. Проте їх передача під заліснення вимагає прямого втручання держави як на законодавчому так і на виконавчому рівнях.

2. Поняття «оптимальна» відноситься не стільки до числового значення лісистості, скільки до правильного розміщення за площею захисних насаджень. Наприклад, в «Практичних рекомендаціях по формуванню оптимальної лісистості», підготовлених для республіки Білорусь, автори академік Парфенов В.І. і доктор біологічних наук Голод Д.С. прямо указують, що «рекомендації ставлять своєю задачею формування оптимізованої лісистості на водозборах (на рівні середніх річок) з метою **раціонального і ефективного розміщення лісів на водозбірній території...**» (с.29). Відомі українські лісоводи, М.А.Лохматов і М.В.Ромашов також підкреслюють, що «висока загальна лісистість водозбору чи регіону ще не означає, що й протиерозійна лісистість також висока. Остання складається з насаджень строгої приуроченості до визначених елементів рельєфу» [9, с.64]. Немає сумніву у тому, що зводити роботи по залісненню країни до досягнення якогось відсотка лісистості, кимось названого «оптимальним», недопустиме спрощення, що перекреслює саму ідею закладену в теорії О.О.Молчанова.

3. Останніми роками підприємства Держкомлісгоспу практично повністю скоротили роботи із створення лісів (включаючи захисні насадження і лісові смуги) на землях інших користувачів. Нові ліси створюються тільки на землях, переданих чи тих що будуть передані в постійне користування державним лісовим підприємствам. Слідуючи цим курсом, для досягнення оптимальної лісистості треба передати державним, лісовим підприємствам близько 2 млн.га земель сільськогосподарського і іншого призначення. Зробити це неможливо ні теоретично, ні практично. Більш того, це недоцільно ні з погляду власників сільськогосподарських угідь, призначених під заліснення (навіщо ним черезполосиця в своїх земельних володіннях?), ні з погляду державних лісових підприємств, для яких утримання захисних насаджень, розсіяних за великою площею, занадто збиткове.

4. Загальновідомо, що на протязі останніх 20-30 років, спостерігається помітне потеплення клімату, яке згідно всім прогнозам прогресуватиме. Процес потепління прямо впливає на придатність умов місцезрастання для вирощування лісу, причому, перш за все на межах природних зон, адже йде опустинювання степових ландшафтів. Не з'ясувавши того, як цей процес вплине на можливість вирощування лісу в південних і південно-східних степових регіонах України витратити величезні кошти на їх заліснення, як мінімум, безвідповідально.

5. Відзначимо, що поняття «оптимальна лісистість» використовується тільки в пострадянських країнах. Плануючи лісорозведення, фахівці більшості країн виходять з того, що структура земель за останні 300-400 років необоротно змінилася. Площа лісів повсюдно і значно зменшилася, особливо сильно в рівнинних, відносно малолісних і промислово розвинених регіонах [10]. Ліс, як елемент ландшафту, одночасно виконуючий безліч корисних функцій, незамінний, тому всі території, які можна зайняти лісом, вважають за доцільне заліснити. Виходячи з цього, планування посадки нових лісів зводиться до виявлення площ, які доцільно і можливо заліснити, і створенню законодавчо закріплених стимулів, що роблять посадку нових лісів вигідною для власників земель. При цьому, ні про

який «оптимум» мови не йде. Іноді використовують терміни «раціональна», або «доцільна» лісистість, а найчастіше обмежуються простим визначенням площі земель, які можливо заліснити в найближчі 5-10 років. Після того, як досягнення запланованого результату стане очевидним, приступають до планування другого етапу. І так крок за кроком досягають вагомих результатів з мінімальними витратами сил і засобів.

Все сказане в попередньому абзаці справедливе і для України. За оцінками багатьох дослідників початкова лісистість сучасної території країни зменшилася приблизно в три рази, найбільшою мірою в Степу і Лісостепу, в якнайменшій, - в Криму і Карпатах. Одночасно необоротно змінилися ландшафти і лісорослинні умови країни, - степи розорані, заплави затоплені, практично зникли притоки головних річок 3-4 порядку, осушені болота, з'явилася і швидко росте мережа ярів і інших деградованих земель, змінився клімат...Лісорозведення безумовно є одним з найефективніших і дешевших способів поліпшення ситуації. **Проте, плануючи його, навряд варто витрачати засоби, сили і час на обґрунтування якоїсь «оптимальної лісистості», а тим більше на представлення результатів розрахунків, виконаних фахівцями застарілими методами на основі інформації 70-річної давності, за досягнення сучасної лісової науки. Значно ефективніше просто виявити ті площі, які можна заліснити і виконати цю роботу настільки швидко, наскільки це дозволяє економічна і політична ситуація.**

Для цього, на наш погляд, необхідно:

1. Анулювати діючі урядові документи, що визначають плани досягнення „оптимальної лісистості”, які є не більш, ніж „протоколи про наміри”, підготовлені без урахування реального стану проблеми;
2. Розробити єдину національну програму лісорозведення, в реалізації якої, крім Держкомлісгоспу і підлеглих йому лісових підприємств, повинні бути у обов'язковому порядку задіяні Міністерства навколишнього середовища, транспорту і АПК, обласні і районні адміністрації, а також органи місцевого самоврядування;
3. Плани створення нових лісів повинні бути інтегровані в плани організації і розвитку конкретних регіонів, розроблятися на основі детального і всестороннього вивчення земель і включати карти територій, призначених під заліснення;
4. Повинен бути розроблений механізм фінансового забезпечення програми лісорозведення і система моніторингу за ходом її виконання.

Крім того, є підстави задуматися над внесенням змін до Лісового Кодексу, в частині визначення „ліси” і „лісового фонду”, а також перейти до європейської системи визначення лісистості (за площею лісів, а не вкритих лісом земель). Окремого розгляду заслуговують реалії і перспективи лісорозведення в Степу, а також система обліку площ і якості нових лісів.

Список літератури

1. Молчанов А.А. Оптимальная лесистость. – М.:Наука, 1966. – 220 с.
2. Бялович Ю.П. Нормативы оптимальной лесистости равнинной части УССР// Лесоводство и агролесомелиорация. – К.:Урожай, 1972. – Вып. 28. – С.54 – 65.
3. Пастернак П.С., Молотков П.И., Патлай И.Н. и др. Справочник лесоведа. – К.:Урожай, 1990. – 290 с.
4. Медведев Л.А. Региональные особенности развития лесного хозяйства в Украинской ССР//Лесоводство и агролесомелиорация. - К.: Урожай, 1982.- Вып.63.- С.7-10.

5. Медведев Л.А., Лебедев В.Е. К вопросу о лесистости Украинской ССР//Лесоводство и агролесомелиорация. - К.: Урожай, 1985.- Вып.70.- С.3-6
6. Патлай І.М., Медведєв Л.О., Ткач В.П. Шляхи збільшення лісистості та розширення лісосировинного потенціалу України// Лісівництво і агролісомеліорація. - К.: Урожай, 1996.- Вип.92.- С.3-8.
7. Ткач В.П., Гладун Г.Б., Ткач Л.И.Роль лісових насаджень у стійкому функціонуванні аграрних ландшафтів.//Науковий вісник Національного аграрного університету.- К., 2000.- Вип.25.- С. 252-257.
8. Ткач В.П., Мешкова В.Л. Сучасні проблеми оптимізації лісистості України. // Лісівництво і агролісомеліорація. - К.: Урожай, 2008.- Вип.113.- С.8 - 15.
9. Лохматов М.А., Ромашов М.В. Стан протиерозійної лісистості лісостепу та степу України. // Лісівництво і агролісомеліорація. - К.: Урожай, 1992.- Вип.85.- С.64-68.
10. Савущик М.П., Попков М. Ю. До проблеми оптимізації лісистості в Україні. //Науковий вісник Національного аграрного університету. - К., 2004.- Вип.70.- С.30-38.

М.Ю.Попков, НІЦЛ
М.П.Савущик, ДП «Київська ЛНДС»